

KØN OG SEKSUALITET

Diskussion af nogle temaer i den psykoanalytiske seksualteori

Ole Andkjær Olsen

Forholdet mellem »køn« og »seksualitet« følges gennem psykoanalytisk historie. Der skelnes mellem tre trin, hvis sammenhæng snarere er logisk end kronologisk. (1) Den oprindelige opfattelse går ud på, at seksualiteten udspringer af kønnet. Især embryologiens udforskning af kønsdifferentieringens proces legitimerer psykoanalysens teori om en almen infantil seksualitet. (2) Libidoteorien opbygges på sit eget teoretiske grundlag. Libidoen er seksualdrifternes psykiske energi, den er kønsneutral, og den fastholdes ved hjælp af begreber som »primærprocesser«, »driftsomsætninger« og »driftsskæbner«. (3) Kønnen og kønspolariteten tildeles en placering inden for rammerne af libidoteorien. Forskellige opfattelser af, hvordan kønsidentiteten og det kønsspecificerede objektvalg etableres, diskuteres til sidst, herunder nogle af kontroverserne om Ødipus-kompleksets og kastrationskompleksets status.

Michael Foucault har i 1800-tallets pædagogiske, medicinske, psykiatriske, filosofiske og politiske litteratur sporet en tendens til at sætte prædikatet *seksuel* på en lang række af fænomener, der ikke tidligere har været kædet sammen.¹ Det drejer sig naturligvis om kroppens lystfølelser, samlejet, begæret og lidenskab og om kønsorganernes anatomi og fysiologi, men desuden drejer det sig om arveanlæggene, den truende degeneration og dens formodede årsager, bekymringen om racens renhed og sundhed, den forestående befolkningsekspllosion og konsekvenserne af udvandring og indvandring. Hertil kommer de seksuelle sygdomme, kønssygdommene, perversionerne, masturbationen hos børn og voksne og den hysteriske nervøsitet, der så ofte findes hos kvinder i den forplantningsdygtige alder. Alle disse fænomener har et indhold af funktionel eller dysfunktionel *seksualitet*, som samfundet ser det som sin opgave at kontrollere og dirigere. Seksualiteten bliver til et synligt samfundsanliggende. Seksuelle forbud rummer altid et direkte eller indirekte påbud om at beskæftige sig med det seksuelle. Den såkaldte seksualundertrykkelse udspringer ikke af samfundets uvilje mod seksualiteten, men er et enkelt led i en større plan, der sigter mod at *omdirigere* seksualiteten, så den bringes til at flyde i de kanaler, samfundet har anlagt. Seksualiteten er under ingen omstændigheder ægte revolutionær. I det store og hele er den et instrument for de magtinteresser, der hersker i det borgerlige samfund.

Den megen seksualitet, der bliver produceret i denne epoke, ledsages - stadig ifølge Foucault - af en forkert og borgerligt samfundstjenlig seksualteori, hvis nøglebegreb er *kønnet*². Kønnet placeres som det fysisk-metafysiske *væsen* bag seksualitetens mangfoldige fremtrædelsesformer. Det er fysisk, i den forstand at det gøres til genstand for udforskning med naturvidenskabelige metoder, men det er metafysisk ved at være transcendentalt, ved hele tiden at undslippe forskningens favntag og lege kispus med forskerne. Mystikken omkring kønnet bevirker, at det tillægges eventyrlige egenskaber: Det bliver til den inderste, ubevidste kerne i individet; det realiserer alene sine potentialer i den totale livsskæbne; livet bliver et drama, hvor man passivt må afvente; hvad den er nedlagt i kønnets program af håbløse slægtstræk, degenerativ livstræthed eller syfilitisk udmarvning. I dette som oftest sørgelige perspektiv kan man kun rette sine forventninger til skabelsen af en mirakuløs kur, der kan skære igennem til ondets rod og reparere det beskadigede køn.

Nu fremkom der aldrig en blot nøgenlunde anvendelig teori og terapi på dette grundlag. Alligevel mener Foucault, at Freuds seksualteori og analytiske terapi rummede svaret på 1800-tallets behov. Seksualteorien er en teori om en generaliseret seksualitet med utallige udfoldelsesmuligheder, det er en teori om kønnet i generel forstand, og det er - gennem inddragelsen af de ødipale familierelationer - en teori om blodets bånd, også selv om Freud gør sig fri af de værste raceteoretiske fordomme i 1800-tallet. Tilsvarende er den analytiske terapi en mirakelkur, der tilbyder patienten at finde sandheden om hans eller hendes køn og at udbedre kønnets skader gennem afdækning af fortrængte barndomsoplevelser og forbudte lidenskaber. Men - fortsætter Foucault - Freud er i virkeligheden ikke meget bedre end de katolske prælater, der opfordrer de troende til at boltre sig i fantasier om seksuelle perversionser ved - i skriftemålets regie - at *bekende* dem i alle detaljer. Man bliver nemlig ikke fri på den måde. Den kodificerede »analyse« er snarere et middel til at seksualisere patienten, til at indpode en overdreven seksualitet i ham eller hende og derved stipulere en livsvej i seksualitetens tegn, en livsvej, hvor patienten netop ikke er fri, men bundet til at realisere seksualiteten i en af dens samfundsmæssigt fastlagte former.

Jeg kan på mange punkter tilslutte mig Foucaults fremstilling af seksualitetens historie. Hans understregning af, at seksualiteten ikke er biologisk givet, men indpodes af samfundet, er overordentlig central. Psykoanalysen har han imidlertid fået galt i halsen. Følger man psykoanalysens historie, vil man se, at den *ikke* sammenkæder køn og seksualitet ved at gøre kønnet til seksualitetens væsen og forklaringsgrundlag. I hvert fald er den modsat rettede tendens nok så fremtrædende, altså indplaceringen af kønnet som et underordnet og sekundært element i en generel seksualteori. Jeg vil skelne mellem tre trin i psykoanalysens historie m.h.t. dette spørgsmål: (1) Freuds tidligste seksualteori, der hovedsagelig er biologisk, og hvis grundlag er »seksualkemi« og biseksualiteten; (2) Freuds gradvise adskillelse af køn

og seksualitet, hans ideer om en kønsneutral enhedsseksualitet og hans formulering af libidoteorien som kerne i seksualteorien; (3) Freuds - og hans efterfølgeres - indimellem ganske problematiske reintegration af kønnet i seksualteorien, striden om den falliske fase og nyere empiriske studiers dokumentation af de mere præcise forhold omkring kønsdifferentieringens faser.

Inden for denne artikels rammer kan det kun blive til punktnedslag i dette omfattende historiske forløb. Flere væsentlige problemer tillader jeg mig at behandle summarisk, når jeg kan henvise til fyldestgørende fremstillinger andre steder. Mit hovedanliggende er at følge de lange linjer i psykoanalytisk historie m.h.t. forholdet mellem køn og seksualitet.

1. Biseksualitet og monoseksualitet

Fra midten af 1890'erne havde Freud en klar idé om, at de neurotiske symptomer, han mødte i sin praksis, var seksuelt betingede. Der var en atmosfære af seksualitet omkring de nervøse patienter, uagtet at de udtrykte væmmelse og forargelse, hvis temaet blev bragt på bane. Freud mærkede det seksuelle bag den snerpede facade, og en lignende fornemmelse har han hørt både Charcot og Chrobak give udtryk for³. Problemet var at finde den nøjagtige sammenhæng mellem seksualiteten og symptomerne.

I sin første teori (jvf. breve og manuskripter tilsendt Fliess i perioden 1894-97⁴) opererede Freud med en somatisk kilde til seksualiteten, måske var det den konstante produktion af sædceller hos den voksne mand, og ved at følge de seksuelle impulsers refleksbane gennem nervesystemet og gennem psykens forestillingsstrukturer frem til orgasmens definitive udløsning, dannede han sig et sammenhængende begreb om mulige patologiske energiophobninger, fejludløsninger og kortslutninger. Til sidst vovede han den hypotese, at neurotiske symptomer generelt får deres energi fra sådanne dysfunktionelle seksualimpulser, og han identificerede hver af de kendte - samt nogle hidtil ukendte - neurosetyper med en specifik og ud fra modellen veldefineret dysfunktion. Som årsager til de neurotiske lidelser pegede han på forførelse i barndommen, langvarig afholdenhed, overdreven masturbation og lignende, kort sagt afvigelser fra normen. Seksuelle oplevelser, der er kommet for tidligt eller for sent, og seksuelle aktiviteter, der praktiseres for meget eller for lidt.

En væsentligt mere kompleks teori så dagens lys i efteråret 1897. Det var på dette tidspunkt, at Freud kom i tvivl om forførelsesteoriens generelle gyldighed, og hvor han opdagede Ødipus-komplekset og den infantile seksualitet. Barnet har sin egen seksualitet, hvad enten det udsættes for seksuelle overgreb eller seksuelle forbud (eller begge dele), og det er denne infantile seksualitet, der gør knuder i den voksnes neuroser, snarere end det er den voksnes egen genitale seksualitet. Den infantile seksualitet er ikke baseret på »lyst til samleje«, men på alt muligt andet, som er endnu mere forbudt, og

som derfor ofte forbliver uudviklet og henvises til et fordrejet udtryk i neurosernes symptomatik.

Freuds tidligste bemærkninger om den infantile seksualitet i brevet til Fliess fra 14.11.1897 er ganske tankevækkende: »De zoner, der hos det normale og modne menneske ikke mere frigør seksualitet, må være tarmåbningsregion og mund-svælgområde. Det skal forstås på to måder, for det første, at synet af dem og forestillingen om dem ikke mere virker ophidsende, for det andet, at de indre sansninger, der udgår fra dem, ikke leverer noget bidrag til libidoen sådan som sansningerne fra de egentlige seksualorganer. Hos dyrene står disse seksualzoner ved magt i begge henseender; hvor dette også videreføres hos mennesket, opstår perversion. Det må antages, at frigørelsen af seksualitet i den infantile alder endnu ikke er så lokaliseret som senere, således at disse senere opgivne zoner (måske desuden hele kropsoverfladen) afgjort også vækker noget, der er analogt med den senere frigørelse af seksualitet. Disse oprindelige seksualzoners undergang har måske et modstykke i visse indre organers forsvinden i løbet af udviklingen« (Freud 1950 a, s. 246-7).

At Freud kunne kalde pirringer i andre zoner end genitalzonen for seksuelle, hænger sammen med hans daværende opfattelse af seksualitet. Som så mange andre søgte han ny erkendelse gennem parallelliseringen af fylogenese og ontogenese. Darwins forestillinger om det trin i evolutionen, hvor den kønnede formering afløste den ukønnede, havde netop i 1880'erne fundet en interessant parallel inden for embryologien. Man havde erkendt, at kønsdifferentieringen sker gradvis igennem fosterets udvikling, og at udgangspunktet er en tilstand, hvor begge køns karakteristika findes i lige grad. Overgangen fra denne *biseksualitet* til den resulterende *monoseksualitet* foregår ved, at enten de hanlige eller de hunlige organer atrofiere («visse indre organers forsvinden i løbet af udviklingen»). Ved fødslen er kønnet i reglen entydigt bestemt, men differentieringen fortsætter til og med puberteten, hvor de sekundære køns karakterer bliver synlige. Man havde her en udviklingsmodel af almen gyldighed, og forskere fra mange fagområder søgte at udlede konsekvenser af den med affinitet til deres egne specielle interesser⁵. Inden for seksualpatologien forstod man hermafroditter som individer, hvis differentiering er forblevet uafsluttet, og som derfor vedblivende besidder begge køns karakteristika, herunder både mandlige og kvindelige kønsorganer. Man forestillede sig, at køns karaktererne kunne blandes i alle forhold, således at der fremkom et totalt spektrum af »melletrin« (»Zwischenstufen«) med den entydige mandlighed og den entydige kvindelighed som yderpunkter. Magnus Hirschfeld (1899) forstod homoseksualiteten i dens forskellige afskygninger som tilstedeværelse af mandlige træk i kvinden og kvindelige træk i manden. Han antog således, at den biologiske kønsdifferentiering uden videre glider over i en psykologisk differentieringsproces, og denne antagelse fandt en ekstrem udformning hos en Otto Weininger (1903), der nærmest restløst opdelte verden i mandlige og kvindelige træk

med den konsekvens, at enhver afvigelse fra den ideale maskulinitet og den ideale femininitet blev patologiseret. Således mente han for eksempel, at der måtte være mangelfuldt overvundne mandlige træk på spil, hvis kvinder læste bøger eller røg cigaretter. Freuds ven, Wilhelm Fliess, udarbejdede en metafysisk teori om biseksualiteten, der havde som indhold, at individets tilværelse var forudbestemt af interferensen mellem en mandlig periode på 23 dage og en kvindelig periode på 28 dage. Ved simpel addition og subtraktion kunne det beregnes, hvornår henholdsvis mandligheden og kvindeligheden havde overtaget, en tankegang der genfindes inden for astrologien. Endelig kan det nævnes, at Freuds elever og senere modstandere, C.G. Jung og Alfred Adler, på hver deres måde tildelte »kønsskampen« en forklarende status i deres teorier.

Freud brugte teorien om den konstitutionelle biseksualitet og kønsdifferentieringens proces på sin helt egen måde. Det er velkendt, at han lagde megen vægt på biseksualitet, ikke mindst i studiet af neuroserne, men i teorien om den infantile seksualitet er det en meget speciel form for biseksualitet, der gør sig gældende. Freud borer dybere og går længere tilbage end til det trin, hvor det mandlige og det kvindelige køn findes i en udifferentieret form, nemlig til de urtrin i udviklingen, hvor forplantningsfunktionen endnu ikke er udskilt fra ernæringsfunktionen, og hvor kønsorganerne ikke er udskilt fra de organer, der varetager organismens stofskifte. Begyndelsespunktet er en organisme, hvor al udveksling med omgivelserne sker gennem en »urmund«; dernæst følger en differentiering af urmunden i en egentlig mund og en kloak, og udviklingen afrundes gennem differentieringen af kloakken i en anal og en genital åbning. Først efter genitalspaltens selvstændiggørelse kan der sondres mellem en hanlig og en hunlig udviklingsretning. Det er ikke vanskeligt at se, hvordan Freud ud fra denne udviklingsmodel kan komme til den opfattelse, at munden i den orale fase og tarmåbningen i den anale fase har bevaret nogle af det genitale køns egenskaber, hvorfor disse faser bør betegnes som »seksuelle«⁶. Som en understøttende hypotese indførte Freud en særlig »seksualkemi«, der sørgede for sammenkædningen af den orale, den anale og den genitale seksualitet. Det var givetvis eksistensen af kønshormonerne, der først blev systematisk udforsket i 1920'erne, der heri havde fundet en foreløbig formulering.

De seksualbiologiske overvejelser har haft en dobbelt funktion i Freuds forfatterskab. For det første satte de ham på sporet af andre former for seksualitet end den genitale, og for det andet hjalp de med til at legitimere den nye seksualteori. Det er imidlertid ikke sådan, at denne nye teori står og falder med den mangedobbelte parallellisering af udviklingsforløb fra ukønnet til kønnet formering, fra dyr til menneske, fra foster til barn og fra barn til voksen. I så fald ville den formentlig falde. Seksualteorien er funderet på den empiriske udforskning af neuroser, psykoser og perversiteter og af drømme, fejlhandlinger og vitser, og dens kerne er den *libidoteori*, Freud gennem en årrække opbyggede på et psykologisk snarere end på et biologisk

grundlag. Libidoteorien er derfor emnet for det følgende afsnit.

2. Libidobegrebet

I sit arbejde med at begrebsliggøre seksualiteten holdt Freud fast ved refleksmodellen. Den somatiske pirring i en af de erogene zoner afstedkommer en psykisk impuls, der udløses som en tankeproces, en handling eller en affekt, ideelt set på en sådan måde at pirringen fjernes. Til hver af de erogene zoner hører der en seksuel partialdrift, der fungerer på denne måde. Det er ikke altid let hos Freud at skelne mellem begrebet seksualdrift og begrebet libido, men hovedtendensen er dog, at libidoen betegner den psykiske side af seksualdriften. Libidoen er den psykoseksuelle energi, der som et kvantitativt bestemt fluidum kan ophobes, forskydes og omformes inden for rammerne af det psykiske apparat. Dens kvalitet er alene bestemt af dens placering i apparatet, dvs. af de forestillingsstrukturer, den besætter, og der kan aldrig være tale om, at der i energien som sådan er nedlagt informationer om dens oprindelse og anvendelse. Med sin stedvis bastante mekanicisme har Freud i hvert fald haft held til at neutralisere arven efter 1800-tallets instinktteorier. Han undlod ikke at lade individet stræbe efter dunkle, forudbestemte mål og objekter, men han henførte som hovedregel disse til barndommen, og han tog kun fylogenesen til hjælp, når han ikke mente at kunne finde en tilstrækkelig god forklaring i ontogenesen. Ved hjælp af de strategisk valgte begreber *Anlehnung*, *Phantasie* og *Nachträglichkeit*⁷ gav han drifts- og libidoteorien en moderne og fremadrettet form, og det er denne tendens, jeg vil forfølge i hans forfatterskab.

De seksuelle impulser er lette at distrahere på deres vej gennem det psykiske apparat. Det er ikke livstruende, hvis de ikke når deres oprindelige mål, og når de først er ledt ind i nye baner, er de gamle vanskelige at finde igen. Mens selvopholdelsesdrifterne holder fast ved deres oprindelige mål og objekter og i udviklingens løb blot finder mere effektive veje dertil (overgangen fra lystprincippet til realitetsprincippet), ser Freud snarere libidoens såkaldte *klæbrighed* m. h. t. mål og objekter som et patologisk træk. I sig selv er libidoen optimalt udrustet til at modtage omgivelsernes prægning og imødekomme skiftende fordringer. Libidobegrebets⁸ analytiske anvendelighed beror på dets evne til at »måle« de omsætninger, libidoen udsættes for, og følge dens skæbner.

Lad os se på, hvordan Freud selv udtrykker sig: »Der findes generelt særdeles mange måder, hvorpå man kan tåle savnet af den libidinøse tilfredsstillelse uden at blive syg. Først og fremmest kender vi mennesker, der er i stand til at lide sådanne savn uden skade; de er ikke lykkelige, og de lider af længsel, men de bliver ikke syge. Dernæst må vi tage i betragtning, at netop de seksuelle driftsimpulser er overordentlig *plastiske*, om jeg må udtrykke det sådan. De kan træde i stedet for hinanden, og den ene kan overtage den

andens intensitet; hvis tilfredsstillelsen af den ene nægtes af realiteten, kan tilfredsstillelsen af en anden give fuld erstatning. De forholder sig til hinanden som et net af væskefyldte kanaler, der står i forbindelse med hinanden, og det til trods for deres underkastelse under genitalprimatet, hvilket ingenlunde er let at forene i én forestilling. Endvidere viser seksualitetens partialdrifter, ligesom den af disse sammenfattede seksualtilbøjelighed stor evne til at skifte objekt. Denne forskydelighed og beredvillighed til at godtage surrogater må nødvendigvis i høj grad modvirke den patogene virkning af en nægtelse af tilfredsstillelsen.« (Freud 1916-17, s. 274; oversættelsen er lettere justeret).

Vi ser tydeligt, hvordan *hydraulikken* - læren om væskers bevægelser og trykforhold i rør- og kanalsystemer - appellerer til Freuds fantasi. Han forlader aldrig det økonomiske princip, at den libidostrøm, der blokeres, før eller siden vil finde en anden udløsningsvej. Selv om dette princip er ganske simpelt, giver dets anvendelse ofte overraskende resultater. Det, der fjernes gennem blokeringen, og det, der gives i bytte, danner en karakteristisk relation, der efter sammenhængen kan beskrives som en repræsentation, som en substitution eller som en transformation. Freuds kvantitative libidobegreb er fra og med 1960'erne kommet i alvorlig modvind, og man har over en bred front sagt nej til en hydraulisk metapsykologi og ja til humanpsykologiske meningssammenhænge (Habermas 1968, Holt 1967, Klein 1969). I den forbindelse bør man imidlertid huske på, at metapsykologien har karakter af et foreløbigt beskrivelsesapparat, et stillads snarere end en bygning, som Freud siger, og at den følgelig kan udskiftes, når et bedre beskrivelsesapparat og et mere fyldestgørende sæt af teoretiske hypoteser dukker op. Spørgsmålet er altså ikke, om man skal forkaste eller acceptere metapsykologien, men derimod hvilken metapsykologi man skal vælge: en hydraulisk som Freuds, en hermeneutisk som Habermas', en logisk positivistisk som Holts, Kleins og Schafers eller en strukturalistisk og lingvistisk som Lacans og Laplanches. Det faste element forekommer mig under alle omstændigheder at være de nævnte repræsentationer/substitutioner/transformationer, for så vidt som de kan genfindes i enhver psykoanalytisk *tydning*. Lige meget hvilken drøm, hvilket symptom eller hvilket patologisk personlighedstræk, psykoanalytikeren får forelagt, vil hans tydning bestå i at konstatere, at *noget er trådt i stedet for noget andet*.

Når man inden for rammerne af Freuds libidoteori følger libidostrømmens bevægelser gennem det psykiske apparat, er hensigten at få kendskab til de bagvedliggende transformationsprocesser og deres lovmæssigheder. Det afgørende er at få afdækket de hængsler, omdrejningspunkter, forgreningpunkter, eller hvad man nu vil kalde det, hvor libidoen følger en anden vej end den oprindelige, vejen til B i stedet for til A. Hvad kan indtræde som A og B i denne model, og hvordan forholder de indsatte elementer sig til hinanden? Så vidt jeg kan bedømme, opererede Freud med tre grupper af transformationer, uden at afgrænsningen mellem dem fremtræder helt

klart, nemlig (1) primærprocesser, (2) driftsomsætninger og (3) driftsskæbner. Det betyder ikke, at libidoen ikke kan følge den normale sekundærprocestænkning, men kun, at det, der påkalder sig opmærksomheden, er dens afvigelser herfra. De tre grupper af transformationer kan både befordre den direkte tilfredsstillelse, optræde som forsvarsmekanismer og bane vej for symptomdannelsen.

(1) *Primærprocessernes* associationsbaner er oftest karakteriseret gennem de regler, de *ikke* respekterer: De ødelægger den logiske tænkning ved *ikke* at sondre mellem fantasi og realitet, benægtelse og bekræftelse, fortid og nutid, årsag og virkning, mål og midler etc. Enhver form for lighed mellem to forestillinger åbner mulighed for en association. To erindrede scener kan således vise sig at være forbundet associativt, blot fordi der findes et enkelt fællestræk (man drak kaffe af den samme type kopper, tapetet i de to rum havde den samme farve). Freud lagde stor vægt på, at ordforestillingen kunne fungere som forgreningspunkt, idet en forskydning med den som udgangspunkt kan følge både udtrykssiden og indholdssiden. Et specialtilfælde heraf er forekomsten af symboler, hvori vekslingen sker mellem den direkte og den overførte betydning. Det giver ingen mening at forsøge at kortlægge alle de *mulige* primærprocesser. Man må se på dem, der faktisk realiseres og forsøge at analysere dem som flerfoldigt determinerede (overdeterminerede). Selektionen af en forskydning, et symptom eller et karaktertræk vil som oftest være et resultat af en kompromisdannelse, som når navnet Botticelli gennem et sindrigt associativt gitter tiltrækker sig den besætningsenergi, der som følge af en momentan angst er trukket bort fra navnet Signorelli (jvf. den berømte analyse i *Hverdagslivets psykopatologi*, Freud 1901 b).

2. *Driftsomsætninger* (jvf. Freud 1917 c) er transformationer m.h.t. drifternes kilder, mål og objekter og involverer altid libidoen. Hver enkelt af partialdrifterne er bestemt gennem tre koordinater, nemlig kilden (den erogene zone, hvor parringen opstår, og som kræver en form for tilfredsstillelse), målet (den aktivitetet, der fører til tilfredsstillelsen) og objektet (den ydre genstand, der er nødvendig for tilfredsstillelsen). Kilde, mål og objekt repræsenteres psykisk og indkobles hermed i den samlede forestillingsstruktur. Jeg vil ikke gennemgå de enkelte partialdrifter ud fra de tre koordinater, men nøjes med at understrege, at de hver for sig eller som helhed kan substituere hinanden, ligesom de kan sammenkædes med fjernereliggende forestillinger⁹. Besætninger fra den anale driftskilde kan adderes til den orale og genitale libido og tilfredsstilles sammen med dem. Det anale driftsmål (tilbageholdelse af fæces) kan forvandles til sadistiske eller masochistiske mål, ligesom det kan fikseres i den anale karakter, der er kendetegnet ved stædighed, pertentlighed og sparsommelighed. Endelig kan de anale objekter (fæces) erstattes af de andre drifters objekter, hvilket typisk vil sige: bryst, penis og baby. Ved en målhæmning af driften ophæves den sansenære bestemmelse m.h.t. kilden og målet, mens objektet kan bevares. Ved subli-

meringen ændres driftens bestemmelse både m.h.t. kilde, mål og objekt, og alt hvad der umiddelbart minder om sanselig erotik er forsvundet. Der tales i den forbindelse også om driftsneutralisering.

(3) *Driftsskæbner* er transformationer m.h.t. de tre polariteter, der ifølge Freud behersker sjælelivet som helhed, nemlig subjekt/objekt, lyst/ulyst og aktiv/passiv (jvf. Freud 1915 c). Disse polariteter er de afgørende omdrejningspunkter såvel i psykopatologien som i den normale psykoseksuelle udvikling. Inden for subjekt/objekt-polariteten beskrev Freud det komplekse forhold mellem jeg-libido og objekt-libido (hvad der trækkes tilbage fra forestillingsobjektet tilføres jeg'et og omvendt) og i tilslutning hertil de strukturændrende transformationer, der er varianter af begrebsparret introjektion/projektion. Inden for lyst/ulyst-polariteten opererede Freud oprindeligt med en forvandling af libido (forstået som en potentiel lystmulighed) til angst. Siden beskrev han affektforvandlingen mere generelt som en mekanisme, hvor en lyst- og en ulystaffekt associativt kædes sammen, således at den mod lyst sigtende impuls undertrykkes. Det gælder fortsat, at den samme libidomængde i princippet både kan udløses som en lyst- og en ulystaffekt, men i praksis er psyken gennemsyret af relativt uforanderlige lyst- og ulystpotentialer, hvilket er baggrunden for de permanente psykiske konflikter. Inden for aktiv/passiv-polariteten beskrev Freud transformationer af intersubjektiv art. I den normale psykiske udvikling drejer det sig om barnets identificering med voksne forbilleder (dets forsøg på at gøre mod den voksne, hvad den voksne har gjort mod det) og om den nødtvungne accept af den passive rolle i en række forhold¹⁰.

Efterhånden som disse tre grupper af psykiske transformationer kom til at udgøre kernen i libidoteorien, nedtonede Freud libidoens biologiske bestemmelser, og fremfor alt ophævede han den tætte binding mellem den biologiske og den psykologiske kønsbestemmelse. Driften siges godt nok at udspringe af kropslige pirringer, men den medbringer ikke noget objekt; objektvalget er et resultat af socialisationen. Endvidere anbefalede Freud, at man droppede den definitoriske sammenkobling af mandlig/kvindelig og aktiv/passiv, og endelig fastslog han, at der kun findes én libido, som ikke er kønsbestemt, og altså ikke både en mandlig og en kvindelig libido¹¹. Af disse punkter vil jeg - modsat Foucault - konkludere, at kønnet ikke spiller nogen grundlæggende rolle i Freuds seksualteori. Kønnet og kønspolariteten får først psykisk realitet, når barnet oplever, hvordan forældrene og samfundet afspejler disse træk. Indtil da er genitalzonen en kropszone på lige fod med f.eks. den orale og den anale zone.

3. Om genindførelsen af kønnet i psykologisk betydning

Vi har altså set Freud opstille en psykologisk libidoteori, og vi har set ham give afkald på at slutte fra kønnets biologiske differentieringsproces til den

tilsvarende psykologiske proces. Biologien giver meget få oplysninger til brug for udforskningen af kønnets placering i den *psykoseksuelle* udvikling, og seksuelle afvigelser kan under ingen omstændigheder forstås på den måde, at den biologiske kønsudvikling er standset på et mellemtrin forud for den definitive kønsdifferentiering.

Freuds alternative problemstilling kan beskrives på følgende måde: *Hvordan findes kønnet psykisk repræsenteret på hvert enkelt trin i barnets udvikling, og hvilken strukturerende indflydelse har det på barnets seksualitet?* Barnets forståelse af kønnet og køns polariteten, dets infantile seksualteorier, er af en primitiv og overfladisk art. Det hæfter sig ved det mest håndgribelige og det, der passer ind i dets aktuelle forståelsesunivers, mens det på mange punkter ignorerer eller direkte afviser den bedre viden, omgivelserne eventuelt stiller til dets rådighed. Vi kender således Freuds ideer om de tidligste seksualteorier: Alle mennesker har eller har haft en penis; både mænd og kvinder kan føde børn, idet fødslen sker gennem tarmen; samlejet er en sadistisk handling og ækvivalerer med et slagsmål, som kvinden egentlig slet ikke ønsker at deltage i (Freud 1908 c). Et af de centrale perspektiver i den psykoanalytiske opfattelse af seksualiteten er, at disse og en række lignende primitive forestillinger aldrig rigtigt bliver overvundet, men vedbliver med at eksistere som grundmønstre i oplevelsen af kønsforholdet, således ikke mindst i neuroser, psykoser og perversjoner.

Den klassiske Freud'ske teori om kønnets psykiske repræsentation i barndommen er velkendt og særdeles kontroversiel. Lad mig her fremstille den på en lidt anden måde end den sædvanlige, idet jeg skelner mellem tre successive repræsentationsmåder: (1) Genitalzonen vil fra begyndelsen (fra midten af det første leveår) være repræsenteret i barnets kropsbillede og spille en rolle i forbindelse med den autoerotiske aktivitet. For drengens vedkommende er det penis, for pigens vedkommende klitoris. Vagina er efter Freuds mening uopdaget gennem hele barndommen. (2) Fra midten af det andet leveår fremkommer en psykisk repræsentation af barnets objektrelation til moderen og et decideret objektvalg af moderen. Heri indgår både orale, anale og genitale træk, de sidstnævnte idet barnet gerne ser, at moderen under en eller anden form deltager i dets genitale tilfredsstillelse. Der er også klare tegn på, at barnet ønsker sig en baby, selv om dette ønske måske kun kommer til udtryk gennem en forsøgsvis omvendt plejerelation, så moderen udsættes for både kærlig og restriktiv pleje. Objektvalget er strengt kønsneutralt og kan altså hverken kaldes heteroseksuelt (for drengens vedkommende) eller homoseksuelt (for pigens vedkommende). (3) Vendepunktet i udviklingen indtræder i 2-4 årsalderen, når de genitalerotiske lystfønmelser associativt forbindes med forestillingen om den anatomiske kønsforskel (som meget vel kan være etableret på et tidligere tidspunkt). Herved fremkommer kastrationskomplekset, idet både drengen og pigens opfatter sig selv som kastreret. Drengen tænker nu kun på at bevare sin penis, der så entydigt er forbundet med de genitalerotiske lystfønmel-

ser, og pigen grubler over, hvordan hun kan have mistet dette organ, der - antager hun - kunne have givet hende en større tilfredsstillelse end den langt mindre klitoris.

Det bør understreges som en konsekvens af denne fremstilling, at en egentlig heteroseksualitet for begge køns vedkommende først tilvejebringes efter kastrationskomplekset. Drengen vil, når han har hyttet sit eget organ, kun føle foragt for det penisløse hunkønsvæsen, og hvis han alligevel indlader sig på en heteroseksuel objektrelation, vil det enten være en følge af, at moderen allerede tidligere har været hans objekt, eller fordi relationen til et for ham at se mindreværdigt væsen giver ham en sadistisk tilfredsstillelse. Pigen føler - ifølge Freud - penismisundelse og når kun frem til heteroseksualiteten gennem to helt specielle driftsomsætninger, for det første udskiftningen af ønsket om en penis med ønsket om et barn og for det andet udskiftningen af moderen med faderen som objekt, fordi han bedst er i stand til at give hende det ønskede barn. Det er altså, hvad der i barndommen skabes af prototyper på det heteroseksuelle objektvalg, og hvad der forefindes, når den vaginale zone fra og med puberteten i reglen får tingene til at falde på plads, idet penis ikke blot passer sammen med vagina, men den mandlige sædcelle desuden sammen med den kvindelige ægcelle.

Denne teori om kønnet har både sine klare fordele og sine klare begrænsninger. *Fordelene* er forbundet med påvisningen af, hvor skrøbelig en konstruktion det er, der fører barnet frem til den normale heteroseksualitet. Pubertetens sanselig strømninger er sandsynligvis i sig selv stærke nok til at tilvejebringe en lyst til samleje, men det er barndommens psykiske strukturer, der retningsbestemmer denne lyst, og som afgør, med hvilke følelser samlejet gennemføres. Etableringen af den samlede seksualfunktion svarer - som Freud siger - til gennemskydningen af en tunnel fra to sider: fra den ene side barndommens ømme følelser, fra den anden side pubertetens sanselige strømninger. Bliver tunnellen konstrueret for snørklet, opstår de seksuelle dysfunktioner, alle læger og psykoterapeuter kan berette om: hæmninger og blokeringer, utilfredsstillelse ved den herskende seksualpraksis og hemmelige længsler efter noget helt andet, der ved nærmere analyse altid viser sig at være varianter af infantile perversioner.

Heroverfor står teoriens *begrænsninger*, som ofte er blevet fremhævet af Freuds kritikere: Det kan ikke passe, at kønsdifferentieringen påbegyndes *så sent* som i den falliske fase, og det kan heller ikke passe, at barnets oplevelser af køns polariteten alment og for begge køns vedkommende er *så forkert*, som anvendelsen af polariteten mellem fallisk og kastreret indebærer. Især Karen Horney (1923, 1926, 1933) tegnede et nyt billede af tingene: Den lille pige har bevidsthed om såvel som erotiske fornemmelser i vagina, og hendes kvindelighed inkluderer også en viden om hendes fremtidige evne til at føde børn samt et begær efter at modtage den mandlige penis. Hun har en normal, men forbigående penismisundelse, der ikke implicerer et ønske om at skifte køn, og hvis hun kommer frem til den opfattelse, at hun er kastreret

og helst ville være en dreng, skyldes det et patologisk forsvar mod forestillingen om vagina, en fortrængning af denne del af kropsbilledet ud fra angsten for at få kroppens indre beskadiget af faderens alt for store penis. Drengen fortrænger tilsvarende sin viden om kvindens indre organer for at skjule sin genitale underlegenhed og for at overkomme sin moderskabsmisundelse, og derfor er en fallisk fase i Freuds forstand i virkeligheden en patologisk dannelse, hvor den oprindelige polaritet mellem penis og vagina er blevet erstattet af polariteten mellem penis og penismangel.

Nu er en Karen Horney, en Ernest Jones og en Janine Chasseguet-Smirgel blevet anklaget for at kaste sig i den modsatte grøft af Freud ved at operere med en spontan kønsidentitet (svarende til det biologiske køn) og en spontant dannet heteroseksualitet som selve udgangspunktet for kønsudviklingen. Jones afslutter sågar en artikel med de bibelske ord: »In the beginning . . . male and female created He them« (1933, s. 484). Faktisk har der gennem psykoanalysens historie bestået et paradoksalt modsætningsforhold mellem den Freud'ske teori, der teoretisk set er progressiv (ved at understrege samfundets indflydelse på struktureringen af kønspolariteten), men kønspolitisk set reaktionær (ved at forsvare de patriarkalske værdier), og den Horney'ske teori, der teoretisk set er reaktionær (ved at forklare komplekse psykiske træk ud fra biologien), men kønspolitisk set progressiv (ved at angribe patriarkatet og skabe en form for balance mellem den mandlige og den kvindelige synsmåde). Modsætningen har været vanskelig at overkomme, formentlig fordi diverse psykoanalytikerers påberåbelse af deres »analytiske erfaring« har sat en stopper for meningsudvekslingen. I den empiriske udforskning af kønsudviklingen kan man imidlertid finde visse holdepunkter, der kan pege frem mod en afgørelse.

Størst enighed hersker der nok m. h. t. Freuds skarpe sondring mellem en klitoris- og en vaginaseksualitet i barndommen. De fleste anerkender, at der hos pigen findes en eller anden viden om vaginas eksistens, og mange mener desuden, at polariteten penis/vagina spiller en rolle for både drengen og pigen. Også Freuds sondring mellem en »mandlig« klitorisorgasme og »kvindelig« vaginaorgasme er blevet tilbagevist (jvf. især Sherfey 1966). Der er ingen kvalitativ forskel mellem mandens og kvindens orgasmefunktion og således heller ingen begrundelse for, at mandlige og kvindelige psykiske egenskaber skulle udspringe af hver sin orgasmetype, sådan som bl.a. Deutsch, Loewenstein og Bonaparte har ment. Orgasmen består i alle tilfælde i en sensomotorisk refleks, hvor de primære sensoriske områder er glans penis og glans klitoris, mens det motoriske område udgøres af de muskler, der omkranser henholdsvis penisroden og den bageste del af vagina. Kvinders relativt større orgasmeproblemer og deres lejlighedsvis overbevisning om, at de kan få en orgasme, der alene henhører til klitoris, skyldes dels psykiske hæmninger, dels vaginamuskulaturens relative utilgængelighed (jvf. Talli Ungar Andersens artikel om vaginisme i dette nummer).

Med hensyn til dannelsen af kønsidentiteten har der naturligvis eksisteret

en teoretisk retning, ifølge hvilken væsentlige psykiske egenskaber hidrører direkte fra den hanlige henholdsvis hunlige biologi. Der har imidlertid været en tendens til, at færre og færre træk er blevet forklaret biologisk. Har man ikke accepteret Margaret Meads klassiske fremstilling af de »omvendte« kønsroller blandt tchambulierne, har man i hvert fald skærpet kravene til biologiske forklaringer på dette felt. I en stor sammenfattende gennemgang af den eksisterende forskning kommer Maccoby og Jacklin (1974) til det resultat, at relativt få psykiske egenskaber hænger entydigt sammen med det biologiske køn; blandt dem er drengens relativt større aggressivitet det mest påfaldende. Selv denne konklusion er blevet imødegået af Sayers (1986), der ikke mener, at de etablerede beviser er tilstrækkelige; f.eks. anfører hun, at de forsøg med rhesusaber, der indgår i Maccobys og Jacklins argumentation, har fået en signifikant fortsættelse: det er rigtigt, at aggressionsniveauet kan øges hos hunaber gennem injektion af testosteron, men det samme er tilfældet ved injektion af østrogen! Reaktionen behøver altså ikke at hidrøre fra kønsspecifikke biologiske faktorer.

Af den største betydning er påvisningen af, at barnet udvikler en kønsidentitet svarende til det køn, som det *tildeles* ved fødslen, uanset om dette er i overensstemmelse med det biologiske køn eller ej (jvf. Money/Ehrhardt 1972).¹² Dette implicerer, at de samfundsmæssige faktorer dominerer over de biologiske m.h.t. kønsidentiteten som psykisk fænomen. Det er selvsagt ikke muligt at anstille egentlige eksperimenter på dette felt, men visse »naturlige« eksperimenter står til rådighed for forskerne, først og fremmest alle de tilfælde, hvor det biologiske køn ikke er entydigt bestemt. Forekomst af hermafroditisme og beslægtede variationer synes at godtgøre, at forældrene selv kan vælge, hvilket køn de ønsker deres barn skal have, når biologien ikke giver klare anvisninger. Mere interessant er dog den såkaldte testikulære feminisering, hvor et barn, der kromosomt og gonadalt er mandligt, udvikler ydre kvindelige kønsorganer p.gr.a. en fejlmeknisme ved de føtale hormoner og følgelig bliver opdraget til at være pige. De »dybereliggende« mandlige anlæg opdages først i puberteten, hvor menstruationen udebliver, og hvor vagina - eventuelt ved et mislykket samleje - viser sig at være afkortet og ende blindt. På dette sene tidspunkt kan den kvindelige kønsidentitet ikke ændres, og den pågældende må derfor fortsætte med at være kvinde, eventuelt hjulpet dertil gennem behandling med kvindelige kønshormoner, bortoperering af testikler og kirurgisk forlængelse af vagina. Det mest interessante og lærerige, man møder på dette område, er imidlertid de tilfælde, hvor en helt normal dreng ved en ulykke har mistet sin penis og ved en tilsvarende behandling gøres til pige ud fra det synspunkt, at det vil give det bedste liv. Et sådant kønsskifte er foretaget på en 17 måneder gammel dreng med held (Money/Ehrhardt 1972, s. 118-23). Det betyder altså, at et barn, der biologisk set helt og fuldt er en dreng, kan udvikle en kvindelig kønsidentitet, når det besluttes, og leve som kvinde med de indskrænkninger, der kan følge af ikke at kunne få børn m.m.

Dette resultat bekræftes ved studier af transseksuelle, hvorved forstås personer med modsætning mellem det biologiske køn (sex) og den psykiske kønsidentitet (gender). Det er personer, der - efter at det er blevet muligt - undertiden får gennemført kønsskifteoperationer, og som - i andre tilfælde - vil blive opfattet som homoseksuelle og/eller transvestitter. Også her må socialisationen gøres ansvarlig for kønsidentiteten. Ud fra den psykoanalytiske teori kunne man få mistanke om, at kvindelige transseksuelle var piger med penismisudelse, mens mandlige transseksuelle var drenge med livmoder- og livmoderundelse, men dette synes ikke at kunne bekræftes. Ganske vist findes disse motiver undertiden repræsenteret hos personer, der ønsker kønsskifte, men i så fald er de ikke ægte transseksuelle, men derimod ofre for en konfliktstruktur, hvor to kønsidentiteter kæmper om overtaget. Ifølge Robert Stoller (1967 og 1975) er det muligt at sondre mellem en primær kønsidentitet (den såkaldte kernekønsidentitet) og en sekundær kønsidentitet, der grundlægges i forbindelse med de ødipale identificeringer. Hans teori går ud på, at kernekønsidentiteten udvikles allerede i det første leveår og er irreversibel fra og med erhvervelsen af sprogfunktionen i 18 månedersalderen. Transseksualiteten er en følge af, at kernekønsidentiteten af grunde, der har at gøre med en for tæt binding til moderen, er i modstrid med det biologiske køn, og den bliver manifest, når den sekundære kønsidentitet enten er i overensstemmelse med kernekønsidentiteten eller for svag til at undertrykke den. Når kun den sekundære kønsidentitet er i uoverensstemmelse med det biologiske køn, vil der derimod i reglen være tale om en neurotisk konfliktstruktur.

Alt i alt har vi fået et billede af, hvordan kønsidentiteten opbygges trin for trin af elementer, der hidrører fra barnets kontakt med forældrene. Det er dernæst rimeligt at spørge, hvordan det kønsspecificerede objektvalg kommer i stand. Man kan alt efter de anvendte definitioner kalde barnets tidlige klyngen sig til moderen for et objektvalg, men man kan meget vanskeligt kalde det homoseksuelt eller heteroseksuelt, så længe kønspolariteten ingen realitet har for barnet. Selv i den periode, hvor barnet er opmærksomt på kønsforskellen, og hvor det eventuelt har erotiske sansefornemmelser i genitalierne, behøver dets objektvalg ikke at være kønsspecifikt. Drengens udvikling giver i det hele taget ikke de fornødne differentieringsmuligheder, da hans valg af moderen på forskellige udviklingstrin må antages at ske med vekslende begrundelser. Klarere tegn på fremkomsten af det heteroseksuelle objektvalg kan findes i pigens udvikling, idet hendes udskiftning af moderen med faderen er tilgængelig for direkte observation. Til gengæld er der også her en vis usikkerhed m.h.t. fortolkning af observationerne. Ifølge Parens m.fl. (1977) kan objektskiftet tidligst iagttages i 2 - 2 1/2 års alderen, og der er så stor usikkerhed om årsagerne, at forfatterne føler sig nødsaget til at pege på »neurologiske og hormonelle forandringer« som forklaring på fremkomsten af den »præprogrammerede« heteroseksualitet. Freuds hypotese om den serie af driftsomsætninger, der fører fra penismisudelse til he-

teroseksualitet, afvises ikke, men anerkendes altså heller ikke som universelt gyldig.

Jeg vil af disse punkter konkludere, at kønsidentiteten formentlig grundlægges langt tidligere end det kønsspecificerede objektvalg, og at de tidligste objektvalg er kønsneutrale. Kønsidentiteten og objektvalget er ikke nødvendigvis bundet til hinanden, selv om de som en fast regel ender med at danne en syntese. Den klare forskel mellem transseksualitet og homoseksualitet viser, at de to faktorer kan kombineres frit. En biologisk mand med en mandlig kønsidentitet kan foretage både et heteroseksuelt og et homoseksuelt objektvalg, og det samme gælder teoretisk set for en transseksuel mand, selv om hans valg af et kvindeligt objekt vanskeligt vil kunne påkalde sig nogen opmærksomhed, da det til forveksling vil ligne et normalt heteroseksuelt objektvalg.

4. Ødipus-kompleksets betydning

Jeg vil til sidst komme ind på Ødipus-komplekset, der jo traditionelt tillægges afgørende betydning for dannelsen af barnets kønsidentitet. Den ødipale konflikt er et resultat af sammenstødet mellem barnets og forældrenes ønsker, og komplekset fremkommer, når barnet internaliserer konflikten og begynder at bearbejde den psykisk. Der har både før og efter Freud været enighed om at rette opmærksomheden mod den overgangskrise, det unge menneske kommer i, når det forlader barndommen for at indtræde i de voksnes rækker, og der har været enighed om, at denne såkaldte pubertetskrise i høj grad havde et seksuelt indhold. I stort set alle samfund findes et sæt af ritualer, der markerer overgangen og hjælper det unge menneske på plads i den nye rolle. At båndene til familiens medlemmer skæres over, samtidig med at der dannes nye og stærkere bånd til personer uden for familien, herunder de bånd, hvormed der indstiftes en ny familie, har bevirket, at incestforbudet har fået en central placering som forklaring på krisen. Mange af elementerne i det Freud'ske Ødipus-kompleks er altså almindeligt kendte og anerkendte, men det er Freuds helt originale indsats at have flyttet den ødipale krise tilbage til 3-5-årsalderen og at have understreget, at løsningen af pubertetskrisen på godt og ondt er afhængig af den måde, hvorpå den forudgående ødipale krise er blevet løst. Freud har her - som på så mange andre punkter - gjort opmærksom på barndommens betydning for den voksne tilværelse.

Der er i dag almindelig enighed om, at gennemlevelsen af Ødipus-krisen har en strukturerende indflydelse på barnets seksualitet. Der hersker til gengæld uklarhed med hensyn til, om kønsidentiteten og det kønsspecificerede objektvalg eksisterer ved indgangen til Ødipus-komplekset, eller de først etableres som et resultat af dets gennemlevelse. Freud støttede oprindeligt ideen om en spontan heteroseksualitet både for drengens og pigens

vedkommende, men han erkendte efterhånden, at det var vanskeligt at udlede pigens heteroseksualitet af en moderbinding, der i de fleste henseender måtte antages at ligne drengens. Hvordan kom faderen overhovedet ind i billedet som seksualobjekt? Freuds svar på dette spørgsmål var lidt af et Columbus-æg: »Mens drengens Ødipus-kompleks går til grunde som følge af kastrationkomplekset, bliver pigens muliggjort og indledt af kastrationskomplekset« (Freud 1925 j, s. 183). Drengens Ødipus-kompleks er heteroseksuelt, fordi moderen i kraft af plejere relationen er hans første objekt, og kastrationsangsten motiverer fortrængningen og dermed overvindelsen af de ødipale ønsker. Pigen har frem til kastrationskomplekset kun en præødipal moderbinding, og hendes kastrationskompleks har ikke form af kastrationsangst, men af penismisundelse. Det er denne penismisundelse, der via de tidligere omtalte driftsomsætninger får hende til at begære faderen, og som ødelægger forholdet til moderen, der må bære skylden for penismanglen. Denne struktur er identisk med det heteroseksuelle Ødipus-kompleks, hvis fremkomst hermed er forklaret.

Efter denne afklaring rejser der sig et andet spørgsmål: Hvad er egentlig forskellen mellem drengens positive (heteroseksuelle) Ødipus-kompleks og pigens præ-ødipale moderbinding? Forskellen kan ikke være stor, og Freud eleven Jeanne Lampl-de Groot mente, at de to dannelser i princippet var identiske. Pigen har et Ødipus-kompleks ligesom drengen, hvor moderen er et objekt, og faderen er rival. Forskellen er kun, at det for pigens vedkommende er negativt (homoseksuelt): »Pigens negative Ødipus-indstilling går altså til grunde som følge af kastrationskomplekset, mens dette på sin side indleder det positive Ødipus-kompleks.« (Lampl-de Groot 1927, s. 277). Denne formulering tilsluttede Freud sig nogle år senere: »Jeanne Lampl-de Groots vigtige arbejde (1927) må jeg på de væsentlige punkter samtykke i. Her bliver den fulde identitet mellem den præødipale fase hos drengen og pigen erkendt, pigens seksuelle (falliske) aktivitet over for moderen hævdet og bevist gennem iagttagelser. Bortvendelsen fra moderen bliver ført tilbage til indflydelsen fra den kastration, som barnet har fået kendskab til, og som tvinger det til at opgive seksualobjektet og dermed ofte også onanien, og for hele udviklingen udmøntes den formel, at pigen gennemgår en fase med det »negative« Ødipus-kompleks, før hun kan indtræde i det positive« (Freud 1931 b, s. 202).

Freud har på de første sider af forelæsning 33 givet sin stærkeste advarsel mod en automatisk parallellisering af den biologiske og den psykologiske køns polaritet (Freud 1933 a, s. 92-93). Man kan ikke uden videre slutte fra biologi til psykologi. Man kan ikke af den biologiske biseksualitet slutte, at der også eksisterer en psykologisk biseksualitet, og man kan ikke bruge iagttagelsen af, at hannerne i dyreverdenen er mere aktive end hunnerne, som argument for, at mandlighed og kvindelighed i psykologisk forstand bør defineres ved hjælp af aktiv/passiv-polariteten. Køns polariteten er ikke nogen grundlæggende polaritet i psykologien, og når man skal tale om mandlighed

og kvindelighed, kan det kun blive som konglomerater af gensidigt kontrasterende træk og som gennemsnitsbegreber, der højst kan bruges til at karakterisere bestemte grupper afgrænset geografisk, historisk og socialt.

Ruth Mack Brunswick (1940) tog konsekvensen af Freuds advarsel og erstattede betegnelserne *positivt* og *negativt* Ødipus-kompleks med betegnelserne *aktivt* og *passivt* Ødipus-kompleks. Positiv/negativ svarer til polariteten heteroseksuel/homoseksuel og forudsætter altså, at kønpolariteten er indført og har opnået en determinerende indflydelse på objektvalget. Det sker imidlertid først i og med kastrationskomplekset, og det betyder, at det forudgående Ødipus-kompleks, der for drengens vedkommende er blevet kaldt positivt og for pigens vedkommende negativt, fordi moderen er objekt i begge tilfælde, i virkeligheden er et kønsneutralt Ødipus-kompleks. Moderen vælges ikke som objekt i kraft af sit køn, men fordi hun er den primære plejeperson. Hvad der er fælles for drengens og pigens kompleks, er det aktive driftsformål m. h. t. moderen, og derfor kaldes komplekset for *det aktive Ødipus-kompleks*. Det afbrydes af kastrationskomplekset, der indfører barnet i polariteten fallisk/kastreret, og som ydermere motiverer en eller flere forsvarsmekanismer, herunder fortrængningen, forskydningen og omvendingen af driftsmålet fra et aktivt til et passivt. Selv om fortrængningen og oprettelsen af over-jeg'et normalt siges at være karakteristisk for drengen og forskydningen og omvendingen karakteristisk for pigen, foretrækker Brunswick at kalde det målomvendte Ødipus-kompleks for *passivt* og ikke for positivt i pigens tilfælde og negativt i drengens, al den stund det ikke er givet, at faderen er objekt. Det kan også være den falliske moder.

Nu findes der gennem historien mange psykoanalytikere, der har betragtet barnets heteroseksualitet som det grundlæggende og kastrationskomplekset som en mere eller mindre patologisk afsporing. Den seneste og mest prominente repræsentant for denne opfattelse er Chasseguet-Smirgel. Ser man nærmere på hendes argumentation (1984 a), finder man ideer om en medfødt viden og en manifestation af heteroseksualiteten svarende til oprulningen af et sammenrullet bånd: den er der allerede og venter kun på at blive udfoldet. Menneskebarnets problemer er imidlertid større end dyrebarnets, fordi det er født »for tidligt« og må vente længere med at realisere sin seksualitet. Ødipus-komplekset består ikke fortrinsvis i, at barnet støder på en overmægtig rival i forælderen af samme køn, men i, at det støder på selve *realiteten* som en ubærlig krænkelse af selvfølelsen. Det ødipale ønske, at have samleje med forælderen af modsat køn og få et barn med vedkommende, er umuligt at realisere. Den realitet, barnet konfronteres med, er *forskellen mellem kønnene*, idet samlejet kræver en forening af penis og vagina, og - som en følge heraf - *forskellen mellem generationerne*, idet barnet må erkende, at dets genitalorgan er for lille og endnu ude af stand til at udføre sin del af forplantningsfunktionen. Smirgel regner Ødipus-komplekset for overvundet, når barnet anerkender kønpolaritetens og generationspolaritetens realitet samt sin egen placering i den heraf skabte firedelte struk-

tur, hvori man enten er fader, moder, søn eller datter. Denne definition af Ødipus-komplekset, der i virkeligheden stammer fra Talcott Parsons (1953, 1954, 1955), gør det muligt for Smirgel at analysere de allerfleste manifestationer af infantil seksualitet som patologiske afvigelser, herunder Freuds falliske fase, falliske monisme og den påståede infantile uvidenhed om vagina. Barnet kan simpelt hen ikke udholde at se realiteten i øjnene og iværksætter derfor en eller flere forsvarsmekanismer, der resulterer i de velkendte og fejlagtige infantile seksualteorier.

Anvender man Smirgels argumentation på udviklingen af barnets realitetsopfattelse generelt, vil man komme til det resultat, at først erkender barnet realiteten korrekt, dernæst forvrænges denne erkendelse som følge af psykiske forsvarsmekanismer, men til sidst generhverves realitetserkendelsen. I denne udviklingsmodel kan man med fordel springe det første led over, for bag alle forsvarsmekanismerne, hvis eksistens ingen benægter, finder man ingen korrekt realitetserkendelse. Det samme gælder på seksualitetens område. Barnet begynder tidligt at reflektere over kønsforskellen og generationsforskellen, men analysen viser, at de altid forefindes i en infantil version, og at det først er gennem en lang og møjsommelig udvikling, at den version, Smirgel normativt identificerer med realiteten, eventuelt bliver etableret.

Bliver der efter dette slet intet tilbage af Smirgels teori? Jo, hvis de tidligere omtalte undersøgelser holder stik, må man gå ud fra, at kønsidentiteten grundlægges allerede i det første leveår, og at kernekønsidentiteten i Stollers forstand fikses i 18månedersalderen. At barnet fra og med dette tidspunkt har en fast identificering med sit køns idealtype betyder, at det gradvis tilegner sig flere og flere køns karakteristika, som krystalliserer sig omkring kernekønsidentiteten, herunder også *det heteroseksuelle objektvalg*, som dog tidligst kan registreres i det tredje leveår. Der er således heller intet til hinder for, at vagina indgår i den infantile kønsidentitet og i oplevelsen af kønspolariteten, men det medfører ikke, at *alle* køns karakteristika hermed er erkendt. Med hensyn til kastrationskomplekset medgiver Smirgel, at det beholder den betydning, Freud tillagde det, i den patologiske udvikling. Lacans analyser (f.eks. 1956-57 og 1957-58) tyder dog på, at det udmærket kan befordre en normal udvikling, når den mandlige penis ophæves til et symbolsk objekt, en signifiant, hvis tilstedeværelse i den symbolske orden kræver, at den udveksles og ikke fikses som det ene køns attribut¹³. Dette undskylder dog ikke Lacans ejendommelige falloctrisme og hans universalisering af kastrationskomplekset ved efter behag at kalde enhver betydningskabende adskillelse eller negation for kastration. Som Smirgel påpeger, er der blandt lacanianerne en urokkelig tro på, at den *infantile* modstilling af fallisk og kastreret udsiger den definitive sandhed om kønsforholdet.¹⁴

Jeg vil af disse overvejelser foreløbig konkludere, at heteroseksualiteten ikke kan være udgangspunkt for barnets ødipale ønsker. I konflikten mel-

lem barnets og forældrenes ønsker er det forældrene, der insisterer på, at barnet respekterer grænsedragningen mellem kønnene og det regelsæt, der i øvrigt gælder for kønsforholdet. Dette er Smirgels egen pointe, og hermed indrømmer hun indirekte, at man ikke skal lægge særlig vægt på barnets »medfødte viden« om kønsforholdet. Kønspolariteten er et led i gennemarbejdningen og overvindelsen af Ødipus-komplekset, men jeg vil i forlængelse af Brunswick hævde, at det oprindelige Ødipus-kompleks er kønsneutralt og alene struktureret over aktiv/passiv-polariteten. Dette synspunkt vil jeg til sidst redegøre lidt nærmere for.

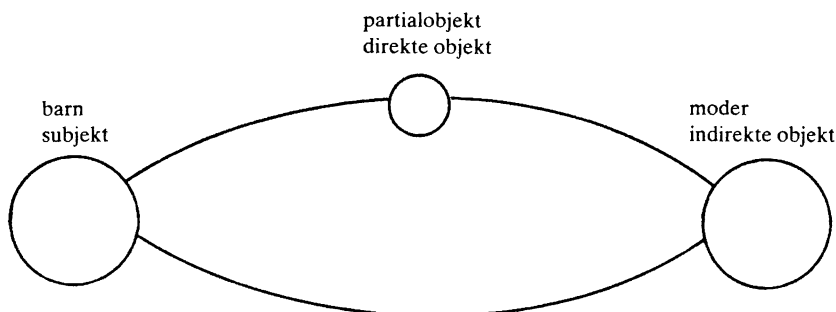
Den præødipale organisering af personligheden er blevet karakteriseret gennem termer som autoerotisk og narcissistisk (Freud), paranoid-skizoid (Melanie Klein) og autistisk og symbiotisk (Margaret Mahler). Fælles for disse karakteristikker er den gradvise opbygning af kropsbilledet omkring barnets senso-motoriske færdigheder og erogene zoner. De psykiske processer er affektivt styrede (der henvises almindeligvis til lystprincippet), og heraf følger en polarisering af affekter og affektpotentialer, således at den ene halvdel af personligheden er præget af lysterindringer, forestillinger om »gode objekter« og kærlighedsimpulser, mens den anden er præget af ulysterindringer, forestillinger om »onde objekter«, had og angst. Stærke projektive og introjektive mekanismer hindrer en realistisk selv- og omverdensforståelse.

Blandt psykologer af vidt forskellig observans er der enighed om, at 18-månedersalderen betegner et vendepunkt i barnets udvikling¹⁵. Det indføres i intersubjektiviteten, lærer at sondre systematisk mellem sig selv og den anden, begynder at beherske abstraktionen og negationen og bliver i stand til at foretage de permutationer og kombinationer af sprogets udtrykselementer, der kvalificerer det som sprogbruger. Psykoanalysen har bidraget til denne problemstilling ved at understrege den omorganisering af personligheden, som indførelsen i aktiv/passiv-polariteten implicerer. Når barnet begynder at strukturere sine objektrelationer ved hjælp af denne polaritet, erfarer det komplementariteten mellem de to positioner: når den ene er aktiv, er den anden passiv. Forholdet mellem aktivitet og passivitet er reguleret af et regelsæt, som barnet gradvis må tilegne sig, og som siger, hvornår det skal forholde sig passivt, og hvornår det har ret til at være aktivt. Psykoanalysens særlige interesse for aktiv/passiv-polariteten beror på, at den fra første færd seksualiseres, således at samtlige - orale, anale, genitale - drifts-impulser ensrettes efter den nye polaritet. Alt tyder på, at den aktive position i den dannede objektrelation umiddelbart forbindes med lyst, mens den passive position forbindes med ulyst og derved motiverer en forsøgsvis omvendning: Barnet prøver at gøre netop det mod den anden (eller mod en helt tredje), som netop er blevet gjort mod det selv, og når det lykkes, giver det en seksuel lystgevinst¹⁶.

Jeg opfatter seksualiseringen af aktiv/passiv-polariteten som selve grundlaget for Ødipus-komplekset. Der er en grundlæggende konflikt mellem

barnet og den voksne om indtagelsen af den aktive position i relationen, og denne konflikt danner en paradoksal og umiddelbart uløselig knude, fordi barnet på den ene side forholder sig *socialt*, fordi det gennem imitation og identificering tilegner sig de voksnes aktiviteter, og på den anden side *asocialt*, idet det ensidigt prøver at indtage den aktive position, som det oplever som udelelig. Knuden strammes, for så vidt som relationen mellem barn og voksen er skæv, hvorved barnet kommer til at mangle konkrete erfaringer med hensyn til, hvad det vil sige at optræde socialt. Barnet føler selv, at det vokser op i en atmosfære af uret, fordi faderen bestandig overtræder sin egen lov: han må tilsyneladende selv alt det, han bruger så meget energi på at forbyde barnet. Det er derfor naturligt, at barnet sætter trumf på ved at insistere på sin ret, og det fører det ind i den klassiske udformning af Ødipus-konflikten. Konsekvenserne er de velkendte, nemlig at sociale relationer senere i livet forbliver farvede af magtkampen med faderen, hvorved individet i kampen for sin egen ret uvægerligt kommer til at optræde asocialt, samtidig med at det - efter den reelle faders uundgåelige degradering eller død - ser sig om efter nye inkarnationer af det primitive faderlige jegideal og i reglen finder nogle idoler og førerskikkelser, hvis sociale kvaliteter netop er tvivlsomme.

Nu er jeg her gået ganske hurtigt frem fra manifestationen af aktiv/passiv-polariteten til dannelsen af det klassiske Ødipus-kompleks. Jeg mener imidlertid, at aktiv/passiv-polariteten som sådan rummer de basale elementer og relationer i den ødipale trekant. Det, at barnet i 18 månedersalderen bliver i stand til at forestille sig en ombytning af den aktive og den passive position, indebærer, at separationen er manifest. Der er ikke mere kun ét almægtigt subjekt, en udelelig helhed af moder og barn med en fælles symbiotisk membran mod omgivelserne, men to separate subjekter i en intern strid om besiddelsen af den tidligere fælles almagt. Det kan være lærerigt at sammenstille denne erfaring med grammatikkens kasusystem, hvor intersubjektivitetens etablering af to principielt ligeværdige subjekter svarer til den logiske distinktion mellem et subjekt (nominativ), et direkte objekt (akkusativ) og et indirekte objekt (dativ). Dativobjektet er et objekt, der er ligeværdigt med subjektet, mens akkusativobjektet er et objekt af lavere orden. Winnicotts overvejelser over det såkaldte »overgangsobjekt«, der dannes i det første leveår, peger på, at akkusativobjektet er det første objekt for barnet, mens det endnu ikke kan skelne sig selv fra moderen, og at dativobjektet først føjes til, når separationen finder sted, uden at akkusativobjektet af den grund forsvinder (jvf. Winnicott 1951). Tværtimod synes akkusativobjektets eksistens at være forudsætningen for, at der kan bestå en form for jævnbyrdighed og balance mellem subjektet og dativobjektet, altså mellem barnet og moderen. Den dannede trekant kan skitseres på følgende måde:

I psykoanalysen kendes denne struktur i forskellige varianter, idet partialobjektet kan være bryst, fæces, penis og baby, dvs. objekter som barnet reelt eller i fantasien rivaliserer med moderen om. I det andet leveår er det typisk barnets ekskrementer, som begge parter gør krav på at råde over og kontrollere afleveringen af, og Melanie Klein mener, at det er barnets forhold til moderens bryst, der overhovedet indstifter denne konflikttype. At både Klein og Lacan ganske hurtigt sætter faderens penis eller fallos ind som partialobjekt og drager vidtgående slutninger vedrørende barnets identificering med denne fallos og barnets fantasier om selv at blive eller være blevet kastreret, udelukker ikke, at trekantstrukturen lige fuldt kan fungere med de øvrige partialobjekter i akkusativobjektets position. Jeg kan altså ikke acceptere, at partialobjektet skal være fallisk eller genitalt, for at man kan tale om en elementær ødipal trekant. For mig at se er en libidobesætning af struktureren og en kompetencestrid mellem barnet og den voksne plejeperson om partialobjektet fuldt tilstrækkelig. Heraf følger nemlig i alle tilfælde den abstraktion, der gør partialobjektet til et symbolsk objekt, hvis besiddelse symboliserer magt og dermed retten til at indtage den aktive position i relationen. I enhver socialisationsproces vil opdrageren være nødt til at sætte en grænse ved at nægte barnet adgang til og råderet over et eller andet objekt, der følgelig straks får en symbolsk bibetydning. Det er specielt tydeligt i de tilfælde, hvor det drejer sig om et objekt, barnet slet ingen glæde ville have af.

Det er ikke vanskeligt at opstille en model for en »herredømmefri« kommunikation og interaktion, hvor to jævnbyrdige subjekter udveksler symbolske objekter. Ødipus-komplekset danner imidlertid en knude, som fastlåser den oprindelige og skæve relation i én af flere mulige former:

(1) Det typiske er, at moderen bemægtiger sig det symbolske objekt, således at barnet kommer til at opleve det som hendes attribut. Heraf fantasierne om den falliske moder. Barnet tillades ikke at indtage den aktive position, men forbliver underkastet den moderlige almagt. Smirgel forestiller sig også den modsatte variant, nemlig at moderen lader barnet beholde det symbolske objekt ved at rose dets ekskrementer eller genitalier. Udgangen

af Ødipus-komplekset gennem kastrationskomplekset har også denne struktur, idet drengen må deponere sin penis hos faderen til gengæld for løftet om, at han vil få den fulde seksuelle råderet over den på et senere tidspunkt.

(2) Strukturen gentages på et andet niveau, når barnet giver afkald på at kunne beherske moderen gennem besiddelsen af det symbolske objekt og i stedet identificerer sig selv med moderens symbolske objekt. Fenichel, Mahler, Lacan og flere andre har således arbejdet ud fra formlen, efter hvilken barnet er lig med moderens fallos. En sådan struktur skulle være typisk for mødre, der - som følge af en stærk penismisundelse - bruger deres barn som en penisersatning. Komplekset vil ofte udbygges med faderen som moderens egentlige modpart, idet barnet indgår som det symbolske objekt i forældrenes magtspil. Det interessante er, at barnet faktisk foretager en sådan identificering og viderefører den i senere overføringsrelationer.

(3) Endelig er der det klassiske Ødipus-kompleks, hvor barnet enten rivaliserer med faderen om moderen (moderen placeret som direkte objekt) eller med moderen om faderen (faderen placeret som direkte objekt). I begge tilfælde er der her sket en degradering af en person til et objekt, hvad der i sig selv bidrager til Ødipus-kompleksets asociale karakter. Det er en lignende problematik, Claude Lévi-Strauss har fremanalyseret i »de elementære slægtskabsstrukturer«, hvor kvinderne siges at fungere som symbolske objekter, hvis udveksling er grundlaget for alle kontraktforhold mellem stammens mænd (jvf. Lévi-Strauss 1947). Der er dog den væsentlige forskel, at den ødipale konflikt danner en fortrinsvis dysfunktionel struktur, mens bortgiftningsskikkene normalt opfattes som velfungerende.

Seksualiseringen af den ødipale konflikt virker som en fikserende og udviklingshæmmende faktor. Der er stærk lyst knyttet til begge de ultimative positioner: den absolutte aktivitet, magt og dominans, der fører til betingelsesløs sejr, og som dyrkes i sadismen, og den absolutte passivitet, afmagt og underkastelse, der fører til det betingelsesløse nederlag, og som i en seksuel form kan genfindes i masochismen. De forsvarsmekanismer, der sættes ind mod disse yderligheder, vil ofte have som effekt, at den ødipale konflikt ikke overvindes, men omformes til andre lige så u hensigtsmæssige konfliktstrukturer. Den ideelle overvindelse, som Freud betegner som en tilintetgørelse (Freud 1924 d), eksisterer næppe overhovedet. Rodfæstede ødipale impulser kan ikke udslettes, så der intet spor er tilbage af dem. Det ville også være i modstrid med den altomfattende hukommelse, Freud i andre sammenhænge tillægger det menneskelige individ.

Den »mest normale« udgang af drengens Ødipus-kompleks, der detaljeret beskrives af Freud, er den fortrængning, der finder sted, når de asociale, anstødelige og til sidst uudholdelige ødipale impulser kolliderer med kastrationsangstens spærring og derfor henvises til det ubevidste. Kastrationsangsten er drengens psykiske repræsentation af den fare, han formoder truer i omverdenen, og denne angst installeres som kernen i det over-jeg, der si-

ges at være Ødipus-kompleksets arvtager. Denne simple mekanisme, der beror på fantasien om afskæring af penis, og som følgelig ikke kan have den samme magt over pigen, er gennem psykoanalysens historie blevet underkastet voldsom kritik og omfattende teoretiske revisioner. Selv vil jeg foretrække at se kastrationskomplekset som et specialtilfælde blandt flere mulige bearbejdningsformer af Ødipus-komplekset. Kastrationskomplekset har altså ikke Ødipus-kompleksets universalitet. Det universelle er den trekantstruktur, hvor et eller andet objekt er blevet et mellemværende - et stridspunkt - mellem barnet og en voksen plejeforperson.

Når det drejer sig om ikke-seksuelle spørgsmål, vil der kunne ske en gradvis formidling af modsætningen mellem den aktive og den passive position. Der vil kunne indgås en form for overenskomst, hvor magten fordeles, hvor der findes en kompenserende tilfredsstillende, og hvor barnet lærer at følge bestemte regler. I den seksuelle udvikling er en overenskomst vanskeligere at etablere. De seksuelle impulser er i sig selv vanskeligere at administrere og fornuften i de voksnes forbud vanskeligere at indse. De seksuelle partialobjekter får derfor en række ekstrabetydninger: De bliver symboler på magt, selvbestemmelse og uendelig tilfredsstillende, og den voksne, der fungerer som forbudsinstans, udsætter sig nødvendigvis for barnets misundelse, jalousi og hævnghævn, når han eller hun bemægtiger sig det symbolske objekt fra barnet og benytter det som symbol på sin egen magtfuldkommenhed¹⁷. I denne situation er formelen for overvindelsen af Ødipus-komplekset, at den voksne forsvinder som reel og imaginær magthaver og erstattes af en symbolregulerende instans, dvs. at reglerne består, uanset at socialisationens agent forgår. Lacan identificerer den generaliserede Anden med den symbolske fader og den døde fader, hvis lov adlydes posthumt. Herefter er det største problem ikke de imaginære fædre, der troner med deres magtsymboler, men de symbolske diskurser, der tolker lovens indhold, og det er dem, der kan bearbejdes psykoanalytisk.

Det er tankevækkende, at Parsons og efter ham Smirgel, Grunberger, Laplanche m.fl. betragter barnets anerkendelse af generationspolariteten og køns-polariteten som tegn på overvindelsen af Ødipus-komplekset. Disse polariteter er nemlig isomorfe med aktiv/passiv-polariteten, der som omtalt kan betragtes som definerende for Ødipus-komplekset. Barnet, der ikke kan finde nogen formidling af aktiv/passiv-polariteten, men fastholdes i en bastant modsætning mellem dominans og underkastelse, får af forældrene stillet voksen/barn-polariteten og mandlig/kvindelig-polariteten til rådighed for sin forståelse, og når de affekter, der er knyttet til aktiv/passiv-polariteten, forskydes hertil, bliver modsætningen i reglen overkommelig og formidlingen mulig, om end i henhold til hver sin logik.

Ved forskydningen til voksen/barn-polariteten bliver barnets ønske om at være aktiv og dominerende forvandlet til et ønske om at blive voksen. Forældrene kan med god ret love barnet, at det en dag vil blive voksent og dermed erhverve de privilegier, det misunder de voksne. Modsætningen er alt-

så til at overkomme, og barnet overbevises om processens retning, idet det vokser en smule hele tiden og gradvis erhverver flere og flere af de begærede privilegier.

Ved forskydningen til kønspolariteten er en tilsvarende formidling ikke mulig. Barnet beholder sit køn gennem hele livet, og hvis drengen stiller sig tilfreds med, at indtagelsen af den aktive position er et maskulint privilegium, er pigens placering i den passive position til gengæld dobbelt utilfredsstillende. Udviklingen peger ikke på den mulighed, at hun kan erhverve aktiviteten, kun på, at hun i sit seksuelle begær kan få del i den tabte aktivitet ved at begære en mand. Det er i denne situation, at Ødipus-komplekset kan få karakter af kastrationskompleks, når den mandlige penis indsættes i positionen som det problematiske akkusativobjekt, som symbolet på magt og potens par excellence.

Lad mig gentage min tankegang: Ødipus-komplekset er manifesteret som en konflikt omkring indtagelsen af den aktive position, så snart intersubjektivitetens struktur erkendes af barnet i 18 månedersalderen, og konflikten består, så længe barnet fastholder den asociale indstilling gennem en ensidig fordeling af den aktive og den passive position i objektrelationen. Socialisationen stiller typisk de to omtalte polariteter til rådighed for barnet, fordi de bedre end den simple aktiv/passiv-polaritet kan befordre en formidling. Der består imidlertid den fare, at der ikke sker en progredient formidling, og at det tværtimod er aktiv/passiv-polariteten, der trækker de to andre polariteter ned på sit niveau og giver dem en permanent asocial karakter, der viser sig gennem en overdrivelse af modsætningen mellem generationerne og kønnene. Smirgels forventning om en spontan heteroseksualitet hos barnet og hendes krav om, at det tidligt lærer at respektere grænsedragningen mellem kønnene, er for mig at se med til at skabe den patologi, hun selv kritiserer. Jo tidligere og jo stærkere barnet indføres i kønspolaritetens univers, jo større er sandsynligheden for, at Ødipus-komplekset forvandles til kastrationskompleks med alle de skadevirkninger, det indebærer. En underbetoning af kønspolariteten vil til gengæld skabe mulighed for andre formidlinger af Ødipus-konflikten. Det vil formentlig give et større spillerum for den infantile, polymorfe seksualitet, hvilket ikke i sig selv kan betegnes som patologisk, og desuden vil det forebygge en fiksering af kønspolariteten i en asocial form, hvilket må betragtes som en stor fordel. Det reelle formidlingsarbejde foregår bedst på områder, hvor risikoen ved eventuelle fikseringer er minimal, og hvor der er mulighed for etablering af regler, kontrakter og lovmæssigheder: leg, fantasi, spil, sport m.m.

5. Afsluttende bemærkninger

Jeg har i denne artikel diskuteret nogle centrale problemstillinger i psykoanalysens seksualteori. Jeg har især ønsket at understrege, at forholdet mel-

lem køn og seksualitet er løsere end almindeligvis antaget. Kønnen er ikke seksualitetens væsen. Den tidlige infantile seksualitet er kønsneutral, dvs. den findes i den samme form hos drenge og piger, og objektvalget er ikke kønsspecificeret. De meget forskelligartede seksuelle impulser har det til fælles, at deres psykiske energiform er den samme, nemlig libidoen. Freud har forsøgt at opstille en teori om libidoens forskellige tilstandsformer og de transformationsprocesser, der fører fra den ene form til den anden. Jeg har i artiklen skelnet mellem »primærprocesser«, der ytrer sig som forskydninger, fortætninger m.m., »driftsomsætninger«, der angår transformationer m.h.t. kilde, mål og objekt, og »driftsskæbner«, der angår transformationer m.h.t. polariteterne subjekt/objekt, lyst/ulyst og aktiv/passiv.

I beskrivelsen af seksualudviklingen skal den traditionelle faserækkefølge (oral, anal, fallisk, genital) forstås mindre bogstaveligt end tidligere, idet alle kropzoner formentlig har en seksuel betydning gennem hele barndommen, mens kun vægtningen mellem dem ændrer sig. Den vigtigste skillelinje går mellem den præødipale organisation, der er domineret af lyst/ulyst-polariteten og de introjektions- og projektionsmekanismer, hvis formål er at sikre lysten og forebygge ulysten, og den ødipale organisation, der er domineret af aktiv/passiv-polariteten og dens ensretning af samtlige objektrelationer, så den seksuelle lyst bliver knyttet sammen med oplevelsen af magt og underkastelse.

Seksualitet og køn kædes sammen i to tempi. (1) Den tidligste seksualitet er som nævnt kønsneutral, men omfatter dog de erotiske lystfønmelser i genitalzonen. Samtidig hermed - dvs. i det første leveår - begynder barnet at anvende kønspolariteten i sin klassifikation af individer og som bestemmelse af sin egen identitet. Alt tyder på, at »kerne kønsidentiteten« er etableret i 18 månedersalderen, men på dette tidspunkt har den ingen erotisk betydning. (2) Sammenkædningen mellem den erotiske seksualitet og kønsidentiteten finder tidligst sted i det tredje leveår, når barnet opdager, at den kropzone, hvortil de største lystfølelser er knyttet, samtidig er den kropzone, hvor forskellen mellem de to køn viser sig tydeligst. Selv om kønsidentiteten er irreversibelt fikseret, kan objektvalget under indflydelse af »kastrationskomplekset« få en både heteroseksuel, homoseksuel og biseksuel retning. Man kan hævde, at seksualiteten først fra og med dette tidspunkt fortjener at blive kaldt *seksualitet*, og at den i sin præseksuelle - forstået som det der går forud for kønsspecificeringen af objektet - form alene bør betegnes som *erotik*. En sådan terminologisk sondring, som man i øvrigt kan finde ansatser til hos Freud, har jeg dog ikke forsøgt at gennemføre i artiklen.

Det er mit indtryk, at seksualiseringen (eller erotiseringen) af kønspolariteten ofte har en funktion m.h.t. at formidle og overvinde den ødipale konflikt. Prisen herfor er et stærkt kastrationskompleks og den asociale prægning af kønsforholdet, der følger hermed. Vil man undgå dette, må kønsforskellen underbetones i socialisationen, indtil der er sket en rimelig bearbejdning af den ødipale konflikt med andre midler.¹⁸

NOTER

1. Hovedreference er det første bind af *Seksualitetens historie* (Foucault 1976), mens de efterfølgende to bind er koncentreret om seksualiteten i antikkens Grækenland, jvf. også min kritik af Foucault (1979) samt Lone Páls artikel i dette nummer af *Psyke og Logos*.
2. Det franske *sexe* bør efter min mening oversættes til *køn* slet og ret, jvf. mine kritiske bemærkninger om den danske Foucault-oversættelse (1979, s. 463-464).
3. Jvf. Freuds egen beretning (Freud 1914 d, s. 50-52).
4. Freud 1950 a, især »Manuskript G« fra januar 1895.
5. Jvf. den korte oversigt over periodens seksualteorier i Andkjær Olsen/Køppe 1985 samt listen med forfatterbiografier i den samme bog.
6. Denne forklaring dukker punktvis op i noterne til de senere udgaver af *Tre afhandlinger* (Freud 1905 d) og med referencer til eleverne Lou Andreas-Salomé, Karl Abraham og Sandor Ferenczi, men der kan næppe være tvivl om, at Freud selv har fostret tankegangen allerede omkring århundredskiftet, jvf. det citerede brev til Fliess fra 14.11.1897.
7. Det er Laplanche/Pontalis (1967) og Laplanche (1970), der har fremhævet disse tre begrebers betydning i Freuds teoriudvikling, jvf. også Andkjær Olsen/Køppe 1981.
8. Af Freuds tiltag i retning af at definere libido kan henvises til følgende: 1914 c, afsnit 1; 1905 d, s. 114-15 (kapitel tilføjet i 1915); 1916-17, forelæsning 26, s. 327; 1921 c, s. 103; 1923 a, s. 229-33, 1924 f, s. 420.
9. En form for syntaktisk princip for driftsomsætningerne er indeholdt i Eriksons berømte skema (Erikson 1950, s. 78). Den lodrette koordinat er driftskilden, den vandrette er driftsmålet, mens man selv må tænke sig til den tredje, driftsobjektet.
10. Driftsskæbnerne og deres relation til de tre polariteter er systematisk gennemgået i Andkjær Olsen/Køppe 1981, afsnit V.C.
11. Disse synspunkter er klarest udtrykt i forelæsning 33 om kvindeligheden (Freud 1933 a).
12. I dansk regie er Money & Ehrhardts forskning omtalt hos Hans Hessellund (1974) og Preben Hertoft (1976).
13. Birthe Knizek (1985) diskuterer Lacans og hans elevs stillingtagen til 1920ernes og 1930ernes kontrovers om den kvindelige seksualitet og det kvindelige Ødipus-kompleks.
14. Se også Lise Busk-Jensens kritik af den feministiske lacanisme (1986).
15. Som et bindeled mellem Piagets udviklingspsykologiske forskning og psykoanalysen kan henvises til René Spitz' bog om barnets brug af ordet »nej« (Spitz 1957).
16. Se f.eks. Freud 1931 b, Anna Freud 1936, Spitz 1957, Mahler 1975, G.S. Klein 1976.
17. Det er rimeligt at antage, at de symbolske partialobjekter gøres til genstand for en indbyrdes rangordning, men heraf kan man ikke slutte, at fallossen - ligesom guldet i pengeøkonomien - er seksualitetens »almene ækvivalent«, sådan som Goux (1968) har gjort.
18. Jeg har selv skrevet en monografi om Ødipus-komplekset ud fra disse synspunkter. Den udkommer i efteråret 1987 på Hans Reitzels Forlag.

Artiklen er udarbejdet i forbindelse med et stipendium under Statens humanistiske Forskningsråd og Statens lægevidenskabelige Forskningsråd 1986-87 med temaet: Psykoanalysen efter Freud.

LITTERATUR

- ANDKJÆR OLSEN, O. (1979): »Seksualitetens historie«. IN: *Udkast*, 7: 440-64.
- ANDKJÆR OLSEN, O. og KØPPE, S. (1981): *Freuds psykoanalyse*. København.
- ANDKJÆR OLSEN, O. og KØPPE, S. (1985): »Indledning« og »Biografier«. IN: Sigmund Freud: *Afhandlinger om seksualteori*. København.
- BRUNSWICK, R.M. (1940): »The Preodipal Phase of the Libido Development«. IN: Robert Fliess (red.): *The Psychoanalytic Reader*. New York 1950/1973.
- BUSK-JENSEN, L. (1985): »Kvinden, kvinder, kvindelighed«. IN: *Psyke & Logos*, 6: 7-24.
- BUSK-JENSEN, L. (1986): »Penelopes væv - om kulturhistoriens spindeside«. IN: *Kultur og Klasse* nr. 55: 73-105.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (1984 a): *Éthique et esthétique de la perversion*. Paris.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (1984 b): *Creativity and Perversion*. London. Dansk udgave: *Kreativitet og perversion*. København 1986. Anmeldt i dette nummer.
- ERIKSON, E.H. (1950): *Barnet og samfundet*. København 1983.
- FENICHEL, O. (1936): »Die symbolische Gleichung: Mädchen = Phallus«. IN: *Aufsätze II*. Olten 1981.
- FOUCAULT, M. (1976): *Histoire de la sexualité I. La volonté de savoir*. Paris 1978. Dansk oversættelse: *Seksualitetens historie I. Viljen til viden*. København 1978.
- FREUD, A. (1936): *Jeg'et og forsvarsmekanismerne*. København 1967.
- FREUD, S. (1901 b): *Hverdagslivets psykopatologi*. København 1983.
- FREUD, S. (1905 d): »Tre afhandlinger om seksualteori«. IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København 1985.
- FREUD, S. (1908 c): »Om infantile seksualteorier«. IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København 1985.
- FREUD, S. (1914 c): »Om indførelsen af begrebet narcissisme«. IN: *Metapsykologi I*. København 1983.
- FREUD, S. (1914 d): »Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung«. IN: *Gesammelte Werke X*. Frankfurt am Main 1969.
- FREUD, S. (1915 c): »Drifter og driftsskæbner. IN: *Metapsykologi I*. København 1983.
- FREUD, S. (1916-17): *Forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. København 1982.
- FREUD, S. (1917 c): »Om driftsomsætninger, især analerotikkens«. IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København 1985.
- FREUD, S. (1921 c): »Massepsykologi og jeg-analyse«. IN: *Metapsykologi 2*. København 1983.
- FREUD, S. (1923 a): »Psychoanalyse und Libidotheorie«. IN: *Gesammelte Werke XIII*. Frankfurt am Main 1972.
- FREUD, S. (1924 d): »Ødipus-kompleksets undergang«. IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København 1985.
- FREUD, S. (1924 f): »Kurzer Abriss der Psychoanalyse«. IN: *Gesammelte Werke XIII*. Frankfurt am Main 1972.
- FREUD, S. (1925 j): »Nogle psykiske følger af den anatomiske kønsforskel«. IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København 1985.
- FREUD, S. (1931 b): »Om den kvindelige seksualitet«. IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København 1985.
- FREUD, S. (1933 a): *Nye forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. København 1983.
- FREUD, S. (1950 a): *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*. London. Komplet udgave af brevene, men uden »Entwurf«: *Briefe an Wilhelm Fliess 1887-1904*. Frankfurt am Main 1986.
- GAMMELGAARD, J. (1985): »Den kvindelige tanke«. IN: *Psyke & Logos*, 6: 190-212.
- GOUX, J.-J. (1968): »Numismatiques 1-2«. IN: *Tel Quel* nr. 35-36. Paris.
- HABERMAS, J. (1968): *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main 1969.

- HERTOFT, P. (1976): *Klinisk sexologi*. København 1978.
- HESSELLUND, H. (1974): *Køn, identitet, rolle. Psykoseksuel differentiering*. København.
- HIRSCHFELD, M. (1899): »Die objektive Diagnose der Homosexualität«. IN: *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, 1: 4-35.
- HOLT, R.R. (1967): »Beyond Vitalism and Mechanism: Freud's Concept of Psychic Energy«. IN: Jules H. Masserman (red.): *The Ego*. New York 1967.
- HORNEY, K. (1923): »Zur Genese des weiblichen Kastrationskomplexes«. IN: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 9: 12-26.
- HORNEY, K. (1926): »Flucht aus der Weiblichkeit«. IN: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 12: 360-74.
- HORNEY, K. (1933): »Die Verleugung der Vagina«. IN: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 19: 372-84.
- JONES, E. (1933): »The Phallic Phase«. IN: *Papers on Psycho-Analysis*. London 1977.
- KLEIN, G.S. (1969): »Freud's Two Theories of Sexuality«. IN: *Psychoanalytic Theory*. New York 1976.
- KLEIN, G.S. (1976): »The Principle of Self-Initiated Active Reversal of Passive Experience«. IN: *Psychoanalytic Theory*. New York 1976.
- KLEIN, M. (1945): »The Oedipus Complex in the Light of Early Anxieties«. IN: *Writings I*. London 1975.
- KNIZEK, B. (1985): »Den franske facon«. IN: *Psyke & Logos*, 6: 213-37.
- KØPPE, S. (1986): »Psykoanalyse og seksualitet«. IN: *Matrix*, 3: 33-45.
- LACAN, J. (1956-57): *Le séminaire IV: La relation d'objet*. Fotokopi.
- LACAN, J. (1957-58): *Le séminaire V: Les formations de l'inconscient*. Fotokopi.
- LAMPL-DE GROOT, J. (1927): »Zur Entwicklungsgeschichte des Ödipuskomplexes der Frau«. IN: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 13: 267-82.
- LAPLANCHE, J. (1970): *Vie et mort en psychanalyse*. Paris.
- LAPLANCHE, J. og PONTALIS, J.-B. (1967): *Vocabulaire de la psychanalyse*. Paris 1971.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1947): *Les structures élémentaires de la parenté*. Paris 1977.
- MACCOBY, E.E. og JACKLIN, C.N. (1974): *The Psychology of Sex Differences 1-2*. Stanford 1978.
- MAHLER, M., PINE, F. og BERGMAN, A. (1975): *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York.
- MONEY, J. og EHRHARDT, A.A. (1972): *Man & Woman. Boy & Girl. The Differentiation and Dimorphism of Gender Identity from Conception to Maturity*. Baltimore.
- PARENS, H. et al. (1977): »On the Girl's Entry into the Oedipus Complex«. IN: Harold P. Blum (red.): *Female Psychology*. New York 1977.
- PARSONS, T. (1953): »Psychoanalysis and Social Science with Special Reference to the Oedipus Problem«. IN: Franz Alexander (red.): *20 Years of Psychoanalysis*. New York 1953.
- PARSONS, T. (1954): »The Incest Taboo in Relation to Social Structure and the Socialization of the Child«. IN: *Social Structure and Personality*. New York 1964.
- PARSONS, T. (1955): *Family. Socialization and Interaction Process*. London 1956.
- SAYERS, J. (1986): *Sexual Contradictions*. London.
- SHERFEY, M.J. (1966): *The Nature and Evolution of Female Sexuality*. New York 1973.
- SPITZ, R. (1957): *No and Yes. On the Genesis of Human Communication*. New York.
- STOLLER, R. (1968): *Sex and Gender. On the Development of Masculinity and Femininity*. London.
- STOLLER, R. (1975): *Sex and Gender II. The Transsexual Experiment*. London.
- THIELST, P (1978): *Den kønspolitiske tænkning*. København.
- WEININGER, O. (1903): *Kjøn og Karakter*. København 1905.
- WINNICOTT, D. (1951): »Transitional Objects and Transitional Phenomena«. IN: *Through Paediatrics to Psycho-Analysis*. London 1958/1972.